

SZÉKELYFÖLDI RUHÁZKODÁSI SZOKÁSOK A FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A jelenkori történeti etnográfia fő törekvése az életkörülmények írott forrásokból való rekonstruálása. A viseletkutatás jelentős teljesítménye pl. az árszabások feltárása és vizsgálata, mely források „lehetővé teszik, hogy a szakirodalom ez ideig hozzátétőlegesen csupán a reformkorig visszamenően rendelkezésre álló, sorozatos, rendszeres – esetünkben viselettörténeti – adatait jó két évszázaddal korábbi, módszeresen értékelhető forrástömeeggel bővítsük”.⁵ Erdélyben ez az ígéretes, a viselet társadalmi, etnikai megkülönböztető jeleinek megragadására is kiválóan alkalmas forráscsoport sajnos ma még jórészt feltáratlan. A viselet történeti megközelítése és emberközelsége azonban még így sem reménytelen.

Jelen tanulmány a Székelyföld lakóinak ruházkodási szokásait történeti alakulásukban kívánja megközelíteni,

⁵ FLÓRIÁN 1995. 5. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetében folyó kutatás eredménye eddig egy mintegy 17 000 adatot tartalmazó árszabáskataszter, melyből egy válogatás (FLÓRIÁN 1995.) és több tanulmány és monográfia íródott (FLÓRIÁN 1993a, 1993b, 1994., 1995.). A történeti források kutatásának jelentőségét hangsúlyozta a *Viselet és társadalom, avagy a ruha teszi az embert* címmel Csongrádon, 1995. szeptember 15–17-én tartott konferencia is.

ehhez a szórványos XVII. századi, azelőtti⁶ és szintén hézagos XVIII–XIX. századi szépirodalmi, publicisztikai, ikonográfiai forrásokat is,⁷ valamint a téma eddigi néprajzi feldolgozásait⁵ szótörténeti⁹ és ipartörténeti információkkal¹⁰, terepgyűjtésekkel¹¹, továbbá a múzeumi anyag¹²

⁶ APOR 1972.; KŐVÁRI 1860.; CONNERT 1907.; *Régi erdélyi viseletek* 1990.; DOMANOVSKY é.n. képanyaga; IMREH – PATAKI 1992.; BENYÓNÉ MOJZSIS 1988.

⁷ E források egy részét NAGY Jenő gyűjtötte egybe (1972. 220–221. és 266–268), az alábbiak szerint SZÁDECZKY 1908.; DÁVID 1941.; CS. SEBES-TYÉN 1944.; SCHEINT 1833.; KUBINYI – VAHOT 1854.; – ORBÁN Balázs népviselettel kapcsolatos feljegyzéseinek forrásaira nézve jó segítséget nyújt KÓS 1969. 350. ORBÁN BALÁZS eredeti fényképeit közli ERDÉLYI (lásd ORBÁN 1971. 70–86. fotó). A XIX. század eleji publicisztikai írásokat KRESZ gyűjtötte össze és közölte: (1956. 115., 165., 170., 199., 200., 204., 212.). További források: VAJDA 1944.; TÁLASI 1979.; KŐVÁRI 1984.; KOZMA 1879.; JÁNOS 1974.; MALONYAY 1909.; VITOS 1894–1897.

⁸ MALONYAY 1909.; HAÁZ 1929.; PALOTAY 1937.; GÖNYEY 1941.; NAGY 1958., 1972., 1984a.; GAZDA 1971., 1986.; KÓSA-SZÁNTHÓ 1979a, 1979b; HAÁZ 1978., 1993a, 1993b; TAMÁSNÉ SZABÓ 1995. Néprajzi forrásnak tekinthető HAÁZ Sándor megjelenés előtt álló viseletalbuma is, mely közel 300 színes akvarellen és sok száz vonalas rajzon örökítette meg 1950–1994 közötti terepgyűjtései eredményeit.

⁹ CS. BOGÁTS 1943.; *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (továbbiakban: SzT)

¹⁰ BARABÁS 1907.; BUZOGÁNY 1880.; CSEREY 1976–1977., 1980.; PÓTSA 1899.; SZAKÁTS 1909.; FELSZEGHI 1934.; FODOR 1956., 1974.; GAZDA 1968.; INCZE 1974–1975., KARLOVSZKY 1896.; KONCZ 1895.; KOZMA 1879.; T. K. 1897.; TOLNAI 1964.

¹¹ Gyűjtéseim fő területe Háromszék és Erdővidék Udvarhelyszékhez tartozó része, Gyimes és szórványosan Csík és Keresztúr környéke. Mélyfűrást az erdővidéki Felsőrákoson végeztem, mely napjainkig megőrizte viseletét. E Székelyföld peremvidékén elterülő jobbágyfalu Felső-Fehér megyéhez tartozott. A hodosi (marosszéki) adatokat SZABÓ Enikő kolozsvári magyar-néprajz szakos egyetemi hallgatónak köszönöm.

¹² A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban SZNM) gyűjteménye 1990-ben több mint 700 viseleti tárgyat tartalmazott, túlnyomó többségében a Székelyföldről és peremterületéről származó

bevonásával újraelemzi. Az egymást kölcsönösen értelmező források sorát hasznosan egészítik ki jogi természetű kéziratok: panaszlevelek, osztálylevelek, tanúvallomások, végrendeletek, inventáriumok, bérszerződések, de mindenekelőtt a hozománylevelek.¹³ Ezek nemcsak a ruhadarabokról,

anyagot. Ezek zöme a mai Kovászna megye területéről került be, de van köztük udvarhelyszéki (lövetei és nagysolymosi), csíki (menasági, csíkszentkirályi, szentdomokosi, nagyobb számban gyimesi), továbbá marosszéki (jobbágytelki) is. Jelentős dokumentációs értékkel rendelkezik két másik, egész Erdélyre kiterjedő gyűjteménye is. Az egyik a Bukarestben megjelent *Jóbarát* c. gyermeklap pályázatára 1969-ben létrehozott *Zsuzsi és Andris népviseletben* gyűjtemény (közel háromszáz babaméretre készített népviselet, többé-kevésbé részletes kísérő dokumentációval [5310–5311., 5345–5394., 5418., 5450–5486., 5504–5565., 5754. A gyűjtemény belső jelzetei: 1–197, (A, B, C)], a másik a *Dolgozó Nő* (Kolozsvár) csecsemőkelengye- és gyermekruha pályázatára begyűlt – méretét tekintve kisebb, de több eredeti darabot tartalmazó és szintén dokumentált gyűjtemény. A csecsemőkelengye gyűjtemény ltsz.: 5716.

¹³ A jelzett területről a következő, nyomtatásban is megjelent, anyagközléseket és velük kapcsolatos kommentárokat hasznosítottam:

- A) a) VÁMSZER 1934. (egy csíkszentgyörgyi nemeslány 1739-ből származó hozománylevele).
- b) KÓS 1981. 471–477. (három kézdipolyáni parafernumlevél 1855-ből, illetve 1879-ből, kommentárral).
- c) HASSZMÁNN – KÓSA-SZÁNTHÓ 1976–1977. 343–352. (kommentár, részletek szöveghű közlésével).
- d) Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 70–143. (Csikmenaságról, az 1779–1930 közötti periódusból származó 20 parafernumlevél és 14 leltár szöveghű közlése és feldolgozása).
- e) BALÁZS 1994. 383–396. (12 csíkszentdomokosi hozománylevél).

B) Egy másik fontos forráscsoport a szolgák-szolgálok bérezésével kapcsolatos. Két bérszerződést közöl Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 126., 132.; egy háromszéki székely nemes bérezési szokásait mutatja be LACKOVITS 1995. 55. A legteljesebb eddig közölt anyag a Székelyföldről – ismereteim szerint – MOLNÁR 1980.

A fenti, nyomtatásban megjelent források mellett a következő kéziratanyagot tanulmányoztam:

azok minőségi és mennyiségi jellemzőiről, értékéről, a ruhatárak egészéről tájékoztatnak, hanem a vizsgált közösségek és tagjaik életformájáról, gondolkodásáról, a ruházkodásról vallott nézeteiről is.

- C) a) HASSZMÁNN Pál szívésségéből a Csernátoni Múzeumban őrzött, alábbi keltezésű parafernumleveleket:
1802. Alsócsernáton; 1809. Felsőcsernáton; 1811. Felsőcsernáton; 1832. Bélafalva; 1835. Dálnok; 1844. Alsócsernáton; 1872. Bélafalva; 1873. Zabola; 1875. Alsócsernáton; 1882. Zabola; 1889. Zabola; 1894. Páva; 1897. Esztelnek; 1903. Sárfa; 1904. Sárfa; 1906. Felsőcsernáton; 1907. Szászfalu; 1922. Nagybacon; 1930. Csernáton; 1945. Felsőcsernáton.
- b) A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárból egy szacsvai hozománylevelet 1834-ből. (Budai család levéltára 1. artic. fasc. XIII. 107. lap.)
- c) KÓSA-SZÁNTÓ Vilma jóvoltából az alábbi keltezésű parafernumleveleket: 1889. Homoródalmás; 1901. Olasztelek; 1911. Vargyas; 1939. Csátószeg.
- d) CSOMORTÁNI Magdolna jóvoltából egy 1968-ból való csikmindszenti hozománylevelet.
- D) A SZNM gyűjteményében őrzött *Házi jegyzőkönyv* egyes ruházkodással, szolgálók bérezésével kapcsolatos adatait. Feljegyzője BENEDEK József olaszteleki pap, 1836–1837-ben. Ltsz.: 188/1901.
- E) Hasznosítottam továbbá a SZNM *Zsuzsi és Andris népviseletben* gyűjteménye kísérőleveleinek egyes adatait.
- F) DÁNÉ Szilárd jóvoltából áttanulmányozhattam egy 1790-ből, Bágyból származó panaszlevelet és egy 1788-ból, ugyaninnen keltezett tanúvallomást. Mindkettő bágyi Zsombori Sándor tulajdona.

Valamennyi átengedett kéziratos anyagért ezúton is köszönetet mondok.

A továbbiakban a felesleges ismétlések elkerülése végett csak akkor hivatkozom az A–F betűkkel jelzett források bármelyikére, ha a szerző kommentárját idézem vagy kivonatolom. Egyébként csupán az évszámot és a dokumentum származási helyét nevezem meg a szövegben.

A RUHANEMŰ MINT ÉRTÉK

A családfő hagyatékát összesítő és az örökösök osztozkodásához alapul szolgáló hagyatéki leltárak, osztozólevelek viszonylag szegények ruhaneműben, mert a férfiak ruhatára csak egy rend ünneplőt és egy-két rend viselőt tartalmazott. Ezek mennyiségi aránya az elhunyt más földi javaihoz – állataihoz, munkaeszközeihez, földjeihez, terményeihez, lakberendezési tárgyaihoz – képest meglehetősen csekély volt. A határórség megszűnése előtt azonban a vásárból beszerzett, az elhunyt társadalmi rangját is jelképező, nagyobbrészt egyenruhaként is viselt darabok értéke a legfontosabb termelőeszközökével vetekedett. Ezért e tárgykategória a XVIII–XIX. század fordulóján keltezett menasági osztozólevelekben még jelen volt, a későbbiekből viszont már hiányzott.¹⁴ Jakab Zsigmond 1783-ban 49 pontban felsorolt, hátrahagyott tárgyai közül mindössze 3 tétel vonatkozott felvevőruhára: *1 hoszu kosok fekete, 1 mundér zeke és 2 csákó, 1 uj és 1 avadag*, melyekből csupán a kozsók nem volt része a katonai egyenruhának. Benedek József és András vagyonának 1791-ben szerkesztett teljes leltárába már csak egyetlen (tábori) *ujjos köpönyeget* írtak fel. Amikor 1814-ben Benedek József és Benedek Benedek árváinak jussát rögzítette egy osztozólevél, mindössze *1 köpönyeget és 1 szűrt* tartottak elosztásra érdemesnek, de mindkét darabot sokra értékelték: az ingóságok közül csak a szekereket és a *pálinkafőző üstöt mindenestől* taksálták többre, a ruhadarabok 8 Rf-ot értek egyenként, akárcsak *egy nagy katlan pálinkafőző, kovácsolt*; ugyanitt egy eke 5 Rf-ot ért. Az ilyen típusú ok-

¹⁴ Ú. KERÉKGYÁRTÓ 1981–1984. 105–109. (1783., 1791.), 110–111. (1791., 1792., 1799.), 112. (1800.), 114–119. (1814.), 120. (1822.), 123–124. (1845.), 125–126. (1852.), 128–129. (1862.), 138–139. (1914.).

mányokba tehát csak a valóban értékes avagy értékesíthető felöltőket vették fel. Szóba jöhetett még a *lajbi* (1791) meg a *csizma*, akár ha *vüseltes* volt (1822). Ez mégsem jelentette azt, hogy esetenként még a fehéreneműt is ne kérje számon a felperes.¹⁵

A peres iratokból az derül ki, hogy a ruhanemű egyszerűen csereértékként is szolgált, amit piacra víve pénzre, ha kellett, földre vagy más hasznos dologra felválthatnak. Uzonban 1791-ben egy tanú vallotta, hogy a szóban forgó szántóföldet egy süveggel és egy condrával vásárolták.¹⁶ A ruhát e nagy értéke révén fenytőeszközzül is felhasználhatták a jó erkölcs ellen vétők észhez térítésére: 1790-ben a bányai özvegy Lőrinc Jánosné menyétől a királybíró büntetésből elkobozta 12 Rf-ot érő *kedvelt köntösét*, amiért rútol bánt az anyósával.

A NŐI HOZOMÁNY ÉS RUHATÁR MÉRETEI

A női viseletre nézve a kéziratos források közül a férjhez vitt viselet társadalmilag elvárt értékéről tájékoztató *parafernumlevelek* bizonyulnak a legbeszédesebbeknek. Ezek egy részét, feltehetően jogi meggondolásból – hogy bizonyítsák a tulajdonosuk családi vagyonból történő, testvéreivel azonos arányú részesedését – fel is értékelték. Előfordultak az értékelésben következtlenlégek is, így bizonyos tételek felbecsületlenül maradtak, mások pedig eltérő természetű

¹⁵ SzOkl 1985. II. 193. Szentkirály, Udvarhely megye: „marattak az megh holt aszonról Zent-Kiraljon, merth fejár ruhákat is odavitt mindeket Sofaluáról, ez aruak hazatol, azokat is megh keuanom ez aruaknak...”

¹⁶ SzT I. 1218. **condra** címszó.

javakkal együtt kaptak közös árat. Előfordult pl., hogy állatot és ruhát vagy ágyneműt és ruhát áraztak együtt.

Ha csak az egyértelmű eseteket vesszük is figyelembe,¹⁷ *a textilnemű értékének aránya* a „régiségbeli” hozományban rendkívül nagy volt. Háromszéken 1802-ben még megközelítette a 80%-ot, Alcsíkban ezt az arányt az 1860-as évek közepéig meg is haladta (pl. 1813-ban a menasági gyalogkatonalány, Lukács Borbála kelengyjének 94,18%-át, 1848-ban a huszárkatonalány, Incze Borbálának 95,13%-át tette ki), Csíkszentdomokoson az 1880-as évek közepéig hasonló volt a fontossága. Ez a fenti számsor egyben a megfelelő tájak – Háromszék, Alcsík, Felcsík – polgárosodási ütemének fáziskülönbségeit is jelzi.¹⁸ Adataink szerint Felcsíkban századunk közepéig megmaradt a textilnemű 60% feletti túlsúlya, Alcsíkban is csak kivételesen esett 50%-ra – igen jellemző, hogy ez esetekben a leány földet is kapott –, Háromszéken viszont az 1870-es évektől meredeken zuhant, 10–33% között ingadozva. Erdővidéken, ami részben Háromszékhez, részben Udvarhelyszékhez, részben az egykori Felső-Fehér megyéhez tartozott, a háromszéki rész volt a legkevésbé konzervatív, az udvarhelyszéki Vargyason még 1911-ben is 53,75% volt a textilnemű és a ruházat aránya, az egykori jobbágy lakosságú Felsőrákos

¹⁷ Mind az egyértelmű adatolású, mind az összevont értékek szerint jegyzett hozománylevelek tárgycsoportjainak arányát magam számítottam ki. A főszövegben feltüntetett egyértelmű esetek tanulságait a becsléssel kikalkuláltak is megerősítik.

¹⁸ A kézirat lezárása után, 1996 tavaszán Csehétfalva és Tordátfalva településeken 8 db, a XIX. század második feléből és a XX. század elejéről származó hozománylevelet volt alkalmam áttekinteni, melyekből kiderült, hogy Székelykeresztúr vidéke is, Háromszékhez hasonlóan, a gyorsabban polgárosodó területekhez tartozott. A dokumentumok másolatát a Székelykeresztúri Múzeum gyűjteményében helyeztem el.

pedig mint egy sziget, a paraszti kultúra múlt századi virágba borulásának máig élő tanúja. Itt feltehetően a jobbágyi sors késleltette a fejlődést, amely alól felszabadulva, a vasútépítésből is pénzhez jutó s abból jó minőségű földet is vásároló lakosság a korábban a székelyeknél látott mintát követve, kimunkált tárgyi környezetet teremtett a maga számára.

A textilnemű aránycsökkenése a kapott termelőeszközök szerepének növekedését jelzi: ez Háromszéken inkább föld, Csíkban inkább állat. A végvászon egyszerre volt háztartási alapanyag és piacra vihető áru. A XIX. században Alcsíkon 5,4%-át, Háromszéken átlag 7,9%-át tette ki a kelengyének.

A textilneműk körén belül párhuzamosan csökkent a lakástextíliák és a viselet aránya. A ruházat Háromszéken 1802-ben, Menaságon 1848 előtt, Csíkszentdomokoson 1870 előtt a kelengyének még több mint felét tette ki. Míg 30% alá Csíkban az első világháború előtt még csak kivételesen esett, addig Háromszéken 1855 utántól 25,6%-ról rohamosan zuhant lefelé. 1894-ben már 3,67%-nál tartott. Ez a folyamat, természetesen, apróbb ingadozásokkal ment végbe, ugyanakkor a tendencia csak aránylagos volt, a ruházatra szánt pénzösszeg csökkenése abszolút értékben alig mutatható ki. Ennek megállapítását megnehezíti a pénznemek és pénzegységek koronként eltérő értéke. A belső viszonyítási alapok is bizonytalanok, mert a kelengyés levelekben a búza árát csak a legkritkább esetekben tüntették fel, az állatoké pedig nyilvánvalóan faj, fajta, kor, állapot, minőség stb. szerint változott, s ráadásul az is esetleges volt, hogy ki milyen jószágot kapott. Viszonylag stabil érték-mérőnek bizonyult a posztóval borított bunda, bár ennek is lehettek drágább és olcsóbb változatai. A kelengyére szánt összeg nagysága a leány módosságától vagy esetleg a szülők mentalitásától függött. A leggazdagabbak függetlenül attól, hogy földet és/vagy állatot is kaptak hozományba, 6–9

posztóbundával azonos értékű ruhaneműt vittek férjhez 1811-ben csakúgy, mint 1889-ben, a kevésbé módosak 4–5 posztóbundát érőt, a szegényebbek 2–3 bunda árának megfelelőt, ami 2–9 marha árával volt összevethető. Az iparosodással a textilnemű ára valamelyest csökkent, az állatoké viszont nőtt. A XIX. századtól egyre inkább próbálták a korábban pénzért vásárolt árucikkek egy részét házilag előállítani, ami a ruházat áhított szám szerinti növekedését és – lévén, hogy a saját munkát nem számították be – viszonylagos alulértékelését eredményezte. Így 1802-ben még nyolcrendnyi szoknya és hozzátartozó ruha tette ki kilenc marhának, illetve csaknem hét bundának az értékét, míg 1889-ben kb. húsz rend ért hét bundát vagy alig többet, mint egy pár ötéves tulok árát. A korábbi átlagos öt-nyolc rend helyett főleg a múlt század utolsó harmadától egyre általánosabb a kilenc-tizennégy, sőt esetenként annál is több rend. Érdekes, hogy 1942-ben a csíkszentdomokosi Kurkó Rozália száznál is több tételt tartalmazó hozománya mindössze három hároméves üsző értékével vetekedett.

A RUHANEMŰ MEGSZERZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Míg a háztartási textíliák nagy része a háztól került ki, s becsértékét főleg a nagy munkaráfordítás miatt kapta (SZOLNOKY Lajos szerint egy méter kendervászon előállításához huszonöt-harminc órát vett igénybe),¹⁹ a női viseleti darabok nagyobb hányadát és a férfiakénak jelentős részét készpénzzel kellett megvásárolniuk. Mindez fokozott erőfeszítést igényelt a szülők, feleségek és a leendő tulajdonosok részéről egyaránt.

¹⁹SZOLNOKY 1972. 7.

Az eladólány kelengyjének előállítására súlyos feladat elé állította hozzátartozóit. Ez egyszerre volt presztízs- és jogi kérdés: biztosítani kellett a vagyonból való arányos részese-
dést, ezért előfordult, hogy a megszorult apa a fiaitól köl-
csönzött pénzt. 1827-ben pl. Polyánban Simon György
„kértelenített” fiától harminc forintot kérni, zálogba adva
érte egy „két véka féreje” szántóföldet, azzal a kikötéssel,
hogy amikor a másik két fia kifizet tíz-tíz forintot, Simon
Mihály tartozik nekik átengedni a föld egy-egy harmadát,
„mint hogy hárman vannak fiakul”.²⁰ Ez gyakori eset
lehetett, mert 1741-ben Bágyban ugyanígy járt el Lőrincz
Györgyné Zsigmond Kata, hogy egy háromforintos csizmát
megszerezhessen.

A vágyott ruhanemű előteremtésébe a fiatalok is besegi-
tettek: a lányok szövés-fonás-varrással, a legények-leányok
néhány évi cselédkedéssel, szolgálással is. A bér ugyanis
kiakudott pénzösszeg és ruha volt. A XVII. században még
az elszegényedett lófő és darabont leányok, sőt a nemesi
rangúak sem idegenkedtek e lehetőségtől, s jellemző, hogy
az Approbata Constitutiones ezt megengedte, külön foglal-
kozott vele.²¹ A gazdasági megfontolások mellett a szol-
gálás később is a jó modor és igényes házimunka megtanu-
lásának lehetősége volt a lányok számára.

A történeti adatok szerint a cselédbérek hatósági
rendeletek szabályozták, ezáltal igyekezvén növelni a szol-
gák és az adófizetők számát. Csik-, Gyergyó-, Kászoszék
erre vonatkozó statútumait IMREH István és PATAKI József
elemezte.²²

Bizonyos összegű pénz, bizonyos mennyiségű vetés

²⁰ Közli KÓS 1981. 473.

²¹ IMREH – PATAKI 1992. 85.

²² IMREH – PATAKI 1992. 87–88.

mellett általában két rend ruházat és egy süveg járt a cselédnek a XVIII. század egész időszaka alatt. Aki ennél többet kért vagy ígért, bírságfizetésre ítéltetett. 1797-ben Sepsiszentgyörgy város elöljárósága is e fentihez hasonló határozatot hozott, melyben egyszersmind a ruházatkodás rendi megkülönböztető jellege iránti elvárásait is kifejezésre juttatta: (a sepsiszentgyörgyi gazdák béres szolgáinak) „Két rend ruházat, úgymint két kender ing, két szősz lábravaló ... a két rendbéli ruházat mellé süvegre egy forint is adasék. A hosszú zeke csinálásában bécsúszott rendetlenség iránt határoztatik, hogy egyenesen felállva, kezeit lebocsátván, ameddig ér a keze hosszúsága, akkora legyen a zekéje. Börbunda, kalap és effélék nem adatnak ... a béres vagy paraszt ember befont vagy betekert haját, kordován csizmát, nadrágot viselni ne merészkedjen. Ha viselné, büntetéssel sújtják...”²³

A gyakorlatban azonban legtöbbször a gazda és cseléd közötti egyezés alapján döntöttek a ruhadarabok száma, jellege, minősége felől. Az egyezkedők nyilvánvalóan figyelembe vették egyrészt a szolga képességeit, munkaerejét, életkorát, munkája várható mennyiségét és minőségét (a béresinas 1837-ben gazdájától, az olaszteleki paptól csak fele annyit kapott, mint a felnőtt szolga), másrészt a szolgának a bér szerkezetére vonatkozóan kifejezett igényeit. Ez utóbbiakat több minden megszabhatta, így a szolga, ill. szolgáló tehetősége, családja nőtagjainak a textilmunkákban megnyilvánuló ereje, tehetsége, de mindenkor szerepet játszhatott benne a cselédet kibocsátó közösség ruházatkodással kapcsolatos elvárása, a helyi divat is. Férfiaknál a bér állandó ruhadarabjai a *változók* (*váltófehérneműk*) voltak: *ingek, lábravalók* – számuk 2–4 között változhatott, gyakoribb

²³ Közli DÁVID 1941. 281.; idézi NAGY 1972. 276.

esetben két rend járt vagy ha ennél is több, akkor kikötötték, hogy az egyik *gyapotból* legyen – és a felsőruhák: *két harisnya* és *zeke* vagy *condra*. Bőrruhákat ritkábban adtak fizetségül: a XIX. század elején a kibédi pap szolgáltnak csaknem fele igényelte, s Olaszteleken is kijárt a cselédnek a *kicsibunda*, esetleg *flanel ujjal*. A háromszéki Esztelneken két *cedele* vagy egy *hosszúbunda* között választhatott a béres, vagy az egyik *cedele* helyett *flanel ujjast* kérhetett.²⁴ A zekét a XX. században *kabát*, a kicsi bundát *mellény* váltotta fel. Az utóbbi már a XIX. század elején feltűnt, ekkor azonban még egészen ritkán, akárcsak a *posztóujjas*. A ruhakimélő vászon *firiskó* már gyakoribb volt: a fiatalok csaknem fele igényelte. Míg a XVIII. században főként *kucsmát*, *süveget* kapott a szolga,²⁵ a XIX. század első harmadában a *kalap* meg a *sapka* a népszerűbb.²⁶ A lábbeli e rétegnél általában a *bocskor*, amihez csak a *bocskorszijut* adja a gazda a 34 legény közül azonban hatan inkább *csizmát* kérnek, s még ketten *fejelést* a régi csizmájukra. Emellett előfordul a *bakancs* is. A *szaggató lábbeli* Felsőrákoson a XX. században is része a bérenek. Nagyon divatos lehetett az 1800-as évek első garmadában a *nyakravaló*, erről csupán két legény mondott le a 34-ből, Olaszteleken is igényelték.

A Nyárád menti szolgálók a XIX. század első harmadában váltófehérneműjük megszerzésén túl elsősorban *főrevaló keszkenőre*, ünneplő *előruhára*, *karácsonyi piros csizmára* áhítottak. A század közepén az esztelneki szolgálók is ugyanezeket kérték, és egyesek már *rokolyát* is. Sőt, az esztelneki Csavar Trézsi 1867-ben egy *veres ünnepi* és egy *kék viselő*

²⁴ LACKOVITS 1995. 55.

²⁵ IMREH – PATAKI 1992. 87–88.

²⁶ 34 marosszéki szolga közül 21 kalapot, 10 sapkát és csupán 2 igényel süveget, MOLNÁR 1980. 162–165.

*rokolyát, egy bélelt kurtit, egy fejre és egy nyakra való keszkenőt is kapott.*²⁷

Hasonlóképpen, az iparosmester mellett segédkező inasnak is járt némi ruhanemű. Mivel ez esetben a szolgálat célja egyszersemind a mesterség megtanulása volt, járandósága mindössze évi egy *ing*, *lábravaló* és *saru* volt.²⁸ Felszabadulása alkalmából már módosabb ruházat járt neki: a kézdivásárhelyi szücsinasnak pl. *ködmön*, *surc*, *nadrág*, egy *bokor csizma* és egy *süveg*.²⁹

A fenti példák a földműves/iparos férfiak ruházkodásának különbségeit is érzékeltetik: harisnya/nadrág, kímélésére surccal, zeke/ködmön, bocskor/csizma. Az iparosok tehát többre tartották magukat a parasztoknál, s ezt viseletükben jelezni is kívánták.

A ruhanemű megszerzésének más „ősi” módjai is előfordultak. Szerencsére ritkán, pl. egy 1726-os pereskedésből tudjuk, hogy Bene Péterné, Borbála asszony szerelmi szolgálataiért, „faráért ... veres csizmát, patyolatot” adtak a katonák, lehetséges, hogy azért tették őt kalodába, Polyánban.³⁰

²⁷ LACKOVITS 1995. 55.

²⁸ CSEREY 1976–1977. 132. Az inasnak „addig is, míg urát szolgálja, minden esztendőben tartozik az asszonya egy-egy inggel, egy-egy lábravalóval, az maga embersége, az mineműt akar csinálni, míg kitelik esztendeje az tartozzék saruval nékie, meztláb ne járassa.”

²⁹ CSEREY 1976–1977. 132. „Ha az inas jámborul kitölti apród esztendőjét az uránál, tartozik az ura az inasnak adni 1 ködmönt, 1 surcot, 1 nadrágot, 1 bokor csizmát, 1 süveget jó szolgálataért.” Sajnos a szerző – mert a kézirat nem talált kelteztést – forráshivatkozásul meglehetősen tág időintervallumot jelöl meg (A Kézdivásárhelyi Szücs céh protokolluma 1788–1900.).

³⁰ IMREH – PATAKI 1992. 303–304.